

## Урушнинг сўнгги курбони.

Шоиқром айвон тўридаги сандал четида хомуш ўтирарди. Аллақачон баҳор келиб, кунлар исиб кетганига қарамай, ҳамон сандал олиб ташланмагани, аммо ҳеч ким бу тўғрида ўйлаб кўрмаганини у энди пайқагандай ғаш келди. Бўз кўрпа устидан ёпилган, шинни доғи қотган курак дастурхон ҳам ҳозиргина гўжадан бўшаган споол товоқ, банди куйган ёғоч қошиқ ҳам унинг кўзига хунук кўриниб кетди. Аммо бепарволик билан қўл силтади-ю, дўпписини сандал устига ташлаб ёнбошлади.

Ярим кеча бўлиб қолган, атроф жимжит. Фақат олисларда ит улийди. Айвон тўсинидаги узун михга илиғлиқ лампочка хира нур таратади. Чироқ атрофида ўралашган чивинлар бир зум тинмайди. Ҳовлининг ярмигача ариқ тортиб экилган қулупнай пушталари орасида сув ялтирайди. Онда-сонда ранг олган қулупнайлар кўзга ташланиб қолади. Қаёқдандир шамол келди. Ҳовли этагидаги ёнғоқ шохлари бир гувиллаб кўйди. Шоиқром уйку элита бошлаган кўзлари билан ўша томонга қаради-ю, тер ҳиди анқиб турган лўлаболишга бошини ташлади. Шу ондаёқ яна ўша товоққа, банди куйган қошиққа кўзи тушиб, тагин ғашланди. “Зикна бўлмай ўл!- деб ўйлади хотинини сўкиб.-Азалдан қурумсоқ эди, замон оғирлашгандан буён баттар бўлди”.

Ичкарида чақалоқ йиғлади. Бешикнинг ғирчиллагани эшитилди. Бола худди шуни кутиб тургандай, баттар биғиллай бошлади. Каттаси ҳам уйғониб кетди шекилли, кўшилишиб йиғилишга тушди.

Шоиқром силтаниб қаддини ростлади.

- Овозини ўчир, Хадича!

Ичкаридан хотинининг бешикни муштлагани, зардали товуши эшитилди:

- Овози ўчса кошкийди! Тўққиз кечасида жин теккан бунга!

“Камбағалнинг эккани унмайди, боласи кўпаяди ўзи,- деб ўйлади Шоиқром ижарғаниб. — Шу кунимдан кўра урушга бориб ўлиб кета қолганим яхшийди”.

Уни урушга олишмади. Тўқимачилик комбинатида монтер этишмасмиди, ё ўзи яхши ишлармиди, ҳар қалай, уни олиб қолишди. Шоиқром уруш бошланишидан сал олдин уйланган эди. Уруш бўлди-ю, замон ўзгариб кетди. Бир хил одамлар тирноққа зор. Унинг хотини бўлса, ёнидан ўтиб кетса ҳам бошқоронги бўлаверади. Худо бергандан кейин ташлаб бўлармишми, деб кетма-кет учта қиз туғиб берди. Урушнинг қора қаноти узоклаб кетган бўлсаям, ҳамон унинг сояси одамлар бошига кўланка ташлаб турибди. Ҳали у кўшниникида аза очилади, ҳали бу кўшниникида.

Ҳовли этагидаги пастак эшик ғийқиллади. Шоиқром кафти билан кўзини чироқдан пана қилиб қаради-ю, шу томонга келаётган онасини кўрди. У уйланганидан кейин отадан қолган ҳовлини ўртадан икки пахса девор олиб бўлишган. Бунгаям бир чеккаси Хадичанинг инжиқлиги сабаб бўлган эди. Ҳар хил икир-чикир гаплар чиқаверганидан кейин Умри хола рўзгоринг бошқа бўлса ўзингга қайишасан, деб уларнинг қозонини бошқа қилиб берди. Ўзи кичик ўғли Шонемат билан нариги ҳовлида қолди.

Ранги унққан чит кўйлак устидан нимча кийиб олган Умри хола шарпадай унсиз юриб келди-да, япалоқ “мусулмон” ғишдан ясалган зинадан айвонга кўтарилди.

- Ҳали ухламовмидинг? — деди у зинадан энқайиб чиқаётганида сурилиб кетган рўмолини қайта ўраб.

- Кўрмайсизми, чақалоқ тинчимаяпти. Ўзим итдай чарчаганман.

- Бола бўлгандан кейин йиғлайди-да,- деди Умри хола юпатувчи товушда. - Ётавер, болам.- У ян ўша унсиз одимлар билан ичкари уйга кириб кетди.

Қайнана- келин бир бало қилиб, болаларни тинчитишди. Кейин икковлари бошлашиб чиқишди. Хадича бир қўлида чойнак-пиёла, бир қўлида зоғора нон келтириб, дастурхон устига қўйди.

- Чой ўлиб қопти,- деди у зоғора ушатаркан.

Умри хола Шоикромнинг ёнбошига, шапарак кўрпачага ўтирди.

- Ол ўзинг ҳам,-деди у томирлари бўртиб чиққан қўллари билан, сочилган увокларни йиғиб оғзига соларкан. Шоикром онасининг бармоқлари тарс-тарс ёрилиб кетганинг энди пайқади. Илгари ҳам шунақамиди, йўқмиди, эслай олмади.

- Овқатингдан қолмадими? – деди у чўккалаб ўтирганча чой қуяётган хотинига қараб. Хадичанинг узунчоқ сарғиш юзи қизарди. Айбдордек махзун товушда узр сўради:

- Қолмовди-я.

Шоикром унинг қизарганидан ёлғон гапирётганини сизди. Ким билсин, эрталаб ўзига иситиб бериш учун шунақа деяётгандир...

- Йўқ, болам, овқат керакмас,- деди Умри хола шошилиб.- Хаёл суриб ётибуйкум ўчиб кетди...- У бир лаҳза жим қолди-да, ўзига гапиргандай секин кўшиб қўйди. – Пайшанба куни Комил тайибнинг уйига борувдим. Ҳар куни наҳорга бир косадан қўй сути ичса, дард кўрмагандай бўлиб кетади, деди.

- Ҳозир қўй сути қатта,- деди Хадича.- Сигир сути отликқа ёғ-у... шу пайтда сигиримиз туққан бўларди-я.

Шоикром хотинининг гапини эшитмади. Бирдан унинг кўз ўнгида пастак дераза остида шифтга тикилиб ётган укаси жонланди. Бир ҳовлида туриб ўн кундан буён ҳолини сўрамаганига афсусланиб, ичидан хўрсиниқ келди. Шонёъмат Россиядан кўчириб келтирилган завод қурилишида ишлай бошлаганида уни урушга олишмаганидан Шоикром суюнган эди. Гап бошқа ёқда экан. Укаси сил экан. Шунинг учун қолдиришган экан. Мана, уч ойдирки, ерга ёпишиб ётибди.

Шоикром ўн кунча илгари ишга кетаётиб бирров кириб укасидан ҳол сўраган эди. Ўшанда Шонёъматнинг қоқ суяк бўлиб қолганини, катта-катта кўзлари нимагадир чуқур маъно билан ўзига тикилганини кўрган эди.

“Яқинда ўлади, - деб ўйлади у онасининг кўзига қарамасликка ҳаракат қилиб, - барибир ўлади”.

- Тузукми? – деди у ҳаммаси учун ўзи айбдордай қовоғини солиб.

- Шукур,- Умри хола култ этиб ютинди.- Ҳозир ухлади.- онаси шу топда чиқиб овора бўлмагин, деган маънода гапирганини Шоикром тушунди.

- Эрталаб хабар оламан,- деди у онаси ўрнидан турганида.

- Сендан нега гина қиларкан, болам,- деди Умри хола айвон лабида тўхтаб.- Кўриб турибди-ку. Эрталаб чиқиб кетасан, ярим кечада қайтасан. Бу кунлар унут бўлиб кетади, болам.- Зинага ечган калишининг бир пойи тўнкарилиб қолган экан, умри хола оёғининг учи билантўғрилайман деб, анча овора бўлди. Кейин зиналардан энқайиб тушди-ю, шарпадай унсиз юрганча, ҳовли этагига қараб кетди. Пастак эшик ғийқиллаб очилиб ёпилди.

- Падарига лаънат шунақа турмушнинг! – деди Шоикром бўғилиб. Кейин дастурхонни йиғиштираётган хотинига ўшқирди.- Сениям падарингга лаънат! Тумшуғингни тагидан сигирингни етаклаб кетса-ю, анқайиб ўтирсанг.

- Нега менга ўдағайлайсиз?- Хадича товокни қошиққа уриб, йиғламсиради.- Нима, мениям Илҳом самоварчининг хотинидай сўйиб кетсинмиди? Сиз кечалари сменада бўлсангиз.

Мен учта жўжа билан жонимни ҳовучлаб ўтирганим етмайдими?!

Шоикром хотинини тарсакилаб юбормаслик учун юзини ўгириб, тишини ғижирлатди. Сув қалқиса, лойқаси юқорига чиққандай, замон қалқигандан буён ёмон кўпайди. Эрта баҳорда уларнинг туғай деб турган сигирини ўғирлаб кетишди. Ўша кеча шоикром тунги сменада эди. Кечаси билан шаррос жала қуйиб чиқди. Шоикром тонг-сахарда бир нимани сезгандай кўнгли ғаш тортиб, уйига қайтди. Келса хотини, болалари, онаси дод солиб ўтиришибди. Хадича оғироёқ эмасми, ўзи билан ўзи овора бўлиб билолмай қолибди. Эрталаб турса кўча эшик ланг очик, ёнғоққа боғлоқлик сигир йўқ.

“Шу пайтгача сигир туғарди, укамнинг оғзига ақалли бир коса сут тутардим, - деб ўйлади Шоикром ўкиниб.- Қани ўшалар қўлимга тушса, чопиб ташлардим”.

Шундоқ деди-ю, эгаси минг пойласин, ўғри-бир мана, бундан икки ойча илгари Илҳом

самоварчининг хотинини пичоқлаб кетишди. Бечоранинг битта-ю битта эчкиси бор экан. Ҳовлига ўғри тушганини билиб, хотин шўрлик дод солибди. Эри чоҳонада экан. Югуриб бориб эчкининг арқонидан ушлаганими, хуллас, етиб келган қўни- қўшнилари қора қонига беланиб ётганини кўришибди.

- Шу кунда яна ўғри оралаб қолди, - деди Ҳадича кўрпачани қоқиб танча четига соларкан. - Қулупнай қизармасидан битта қўймай териб кетяпти.

-Ваҳима қилма!- деди Шоикром қовоғини ўйиб.- Болалар териб егандир. Ўғри қулупнайга келадими?

- Оғзига бир дона олган бўлса буюрмасин. Нега келмас экан? Бир ҳовучини опчиқиб сотса бир коса жўхори беради. Ана, бориб қаранг, деворнинг бир чети ўпирилиб ётибди!

- Ваҳима қилма!- деди Шоикром яна ғўлдираб. Аммо бу сафар ўзининг ҳам юраги сесканиб кетганини пайқади. Кўнглида пайдо бўлган ғашликни сездирмаслик учун ҳовлига тушди. Секин юриб, қулупнай пушталари олдига келди. Ариқлардаги сув чирок нурида ялтираб, шамолда жимирлар, маржондай терилиб ранг олган қулупнайлар сувга тегай-тегай деб турарди.

“Рост-да,- деб ўйлади у пушталар атрофида айланаркан,- бир ҳовуч қулупнайга бир товоқ жўхори беради. Тансиқ нарсаси... ҳадича ёлғон гапирмайди. Болалар еган бўлса, буюрмасин, деяпти-ку. Пишиқ, йўлатмайди...”

Бултур хотини худди шу қулупнай туфайли онасини ҳам қаттиқ ранжитган эди. Умри хола бир ҳовуч қулупнай олган экан, ҳадича болаларга нон пули бўлар деб экканмиз, норасталарнинг насибасига тегманг, деб бобиллаб берибди.

Шоикром ўшанда онасининг ёз бўйикелини биланюзкўрмас бўлиб юрганини эслади-да, яна ўша гап ҳаёлига келди. “Ҳадича анойи эмас, қурумсоқ...”

У айланиб ёнғоқ тагига борди. Борди-ю, чиндан ҳам кўча томондаги деворнинг бир чети ўпирилганини, остига тупроқ тўкилганини кўриб, юраги орқасига тортиб кетди. Назарида деворнинг кемтик жойидан биров мўралаб тургандай бўлди. Ёнғоқ шохларининг шамолда вишиллаши ҳам, оёғи остида тўкилиб ётган девор тироғи ҳам шубҳали, ваҳимали кўриниб, дарров орқасига қайтди.

Ҳадича аллақачон уйга кириб кетибди. У чироқни ўчириб, сандал четига ётди-ю, кўнглидаги ғулғула кучайиб кетаверди.

Кузда ўзи билан ишлайдиган йигитнинг ҳовлисидаги сўритокдан фарқ пишиб ётган узумларини ўғирланг кетишганини эслади. Шамол борган сари авжга чиқар, ҳовлидаги ёнғоқ барглари шовиллаб, шохлари ғирчиллар, аллақим шип-шип қадам босиб, айвон лабига келаётгандай бўларди.

Ҳадича рост айтади. У кечалари сменада бўлса, хотини учта жўжа билан жон ҳовучлаб тонг оттирса, ўғригаўлжанини катта-кичиги борми? Қўлига нима илинса олаверади-да. Борди-ю, ўзи йўғида уйини ўғри босса, хотини дод солса, пичоқлаб ташласа. У ёқдан онаси чиқса, унияи пичоқласа... “ Виждонсиз! Одамларнинг бошига кулфат тушганидан фойдаланиб қоладиганларни кириш керак”.

Бирдан ҳаёлига келган фикрдан унинг вужуди титраб кетди. Қора кунлари учун, не умидлар билан тишида тишлаб юрган ғунажинини ўғирлагани учун, ўлим тўшагида ётган укасининг охириги насибасидан маҳрум қилгани учун, нон пули бўлар деб етиштирган мевасидан жудо қилаётгани учун шундоқ қасос олсинки, ўша худо беҳабарлардан.

У ўрнидан сакраб туриб кетди. Чироқни ёқиб, отилиб ҳовлига тушди. Ҳамон шамол ўқираб, осмоннинг гоҳ у, гоҳ бу бурчида чакмоқ ярақлаб, ёнғоқ шохлари шубҳали ғийқиллар, аммо энди булар уни кўрқитолмас эди. У ёнбошидаги ошхонага кирди-ю, чўнтагидан гугурт олиб чакди. Титроқ қўллари билан қорайиб кетган девордаги михга илиғлиқ турган икки ўрам симни олди. Бир вақтлар урушдан олдин у бу симларни базмларга олиб борар, одамларнинг ҳовлисини машъаладай ёритиб берарди. Эндиям яхшилиққа хизмат қилсин!

“Менга деса отиб юбормайдими! – деб ўйлади у айвон лабига чўққайиб ўтирганича усти ёпиқ симни очик симга илдам уларкан.- Ҳарна битта ҳаромхўрни ўлдирганим. Биттаси

ўлса, бошқалари адабини ейди”.

У чакон ҳаракат қилар, аъзойи бадани терлаб кетган, аммо буни ўзи пайқамас, фақат бир сўзни такрорларди: “Менга деса отиб юбормайдими!”

У симнинг очиқ қисмини кулупнай пушталари устига улоқтирди. Сим илондай биланглаб пушта устига тушди. Ёпиқ қисмини айвон тагидан олиб ўтди-да, бир учини устундаги илгакка тикиб қўйди. Кейин бирдан болалар кечаси ҳовлига тушса нима бўлади, деган ҳаёл миясига урилди-ю, уйга кирди. Хадича ётган жойида уйқусираб бошини кўтарди.

- Ҳа?

- Ҳовлига чиқма, болалар ҳам чиқмасин, ўлади! – деди Шоикром кўзлари ёниб.

Хадича ҳеч нимага тушунмади шекилли, “хўп” деди-ю, бошини ёстиққа ташлади. Зум ўтмай текис, чуқур нафас ола бошлади. Шоикром айвон чироғини ўчириб, яна уйга кирди. Ҳар эҳтимолга қаршу шундоқ эшик тагига, наmatгa қўндаланг ётиб олди.

“Менга деса отиб ташламайдими?” – деб ўйлади яна ўшандай зарда билан. Шу топда негадир болаларини эмас, хотинини ҳам эмас, укасини ўйлади. Шонёмат болалигида ҳам заифгина эди. Шоикром уни ҳар куни мактабдан ўзи олиб келар, иккинчи сменада дарс тугагунча пойлаб ўтирарди. Отаси ўлганида Шоикром олтинчида, укаси иккинчида ўқирди. Ўшанда Шонёмат йиғламаган, аммо ичкиб касал бўлиб қолганди. Она-бола уни авайлаб катта қилишди. Энди бўлса, беш кунлиги қолдими йўқми, ака бўлиб хабар ҳам ололмайди.

Шоикром ухламадими, йўқми, билолмади. Бир маҳал бола йиғладими, ё ташқарида шамолнинг гувиллаши аралаш даҳшатли бир фарёд қулоғига кирдими, англай олмай қолди. Сапчиб ўрнидан туриб кетди. Айвон чироғини ёқиши билан кулупнай пуштасида мук тушиб ётган одам гавдасини кўрди-ю, даҳшатдан қотиб қолди. Шу ондаёқ хато қилганини, қотиллик қилганини пайқади. Сим учини шартта илгакдан юлиб олиб, ҳовлига отилди. “Бошқалари қочди” деган фикр лип этиб ҳаёлидан ўтди. Пушталар устида сакраб-сакраб юриб бораркан, оёғи ботиб кетаётганини пайқади. Кейин ғужунак бўлиб ётган одамдан уч қадам бериюкда тўхтади-ю, бирдан чўккалаб қолди. Бир лаҳза кўзлари олайиб тикилиб турди-да, кўксидан шамол ғувурини ҳам, ўз вужудини ҳам ларзага солувчи бир нидо отилиб чиқди:

- Ойи-и-и!

У бошидан ҳуши учиб бораётганини элас-елас ҳис қилиб ўзини ерга отди. Титроқ қўллари билан лой чангаллаганча чўккалаб кўксига муштлай кетди.

- Ойи! Ойижон !

Умри хола бир қўли билан унққан чит қўйлагининг этагини маҳкам чангаллаб олган, этак ичида икки ҳовуч пишган-пишмаган аралаш кулупнайлар кўриниб турар, бошқа қўли билан эса илондек симни ушлаб турарди. Шоикром унинг кулупнай кизили юккан, ёрилиб кетган бармоқларини, бўртган томирларини аниқ кўрди. Нарироқда, лойли ариқ ичида унинг калиши ётар, чамаси, сим оёғига текканида юлиб олмоқчи бўлган-у, қўлига ўралашиб йиқилган эди.

Шоикром лойли марзадан эмаклаб борганча, ўзини онасининг қучоғига отди.

- Ойижон, очинг кўзингизни!- деди у гезариб кетган лаблари билан онасининг муздай юзидан ўпиб.

У анчадан кейин ўзига келди-ю, тепасида хотини турганини, қизчалари йиғлаётганини пайқади. Бошини кўтариши билан марза четида чўнқайиб ўтирган Шонёматга кўзи тушди. Неча ҳафталардан буён ўрнидан жилмай ётган укаси, афтидан, қандайдир куч топиб эмаклаб чиққан, қўйлагининг елкалари осилиб турар, катта-катта кўзлари ваҳима билан боқар эди.

- Нима қилиб қўйдим, укам! – деди Шоикром яна балчиққа беланган кафти билан юзини чангаллаб. Кейин яна онасининг устига ўзини ташлади. У онасини кўтаришга уринар, аммо онасининг икки букланган гавдаси негадир ҳеч тикланмас эди.

- Сут ичмай заҳар ичсам бўлмасмиди, - деди Шонёмат овози титраб.

Шоикром бу ожиз, титроқ товушдан сесканиб, укасига тикилиб қолди.

- Захар ичсам бўлмасмиди,- деди Шонёзмат яна ўша оҳангда. Афтидан, у йиғлай олмас, йиғлашга мадори етмасди.- Кечаям айтувдим, кўнмадилар. Қулупнайга сут алишади, дедилар.

Шоикром бошқа ҳеч нимани эшитмади. Эшитолмади. Фойдаси ҳам йўқ эди.

\* \* \*

Умри холани пешин намозига чиқаришди. Гўристондан чиқиб келишаётганида Шоикром одамларнинг ўзаро гапини эшитиб қолди.

- Уруш тамом бўпти, эшитдингизми?

Ўткир Ҳошимов